

MAGDALENA M. OLSZEWSKA
MUZEUM NARODOWE W WARSZAWIE

DNI GALOWE I INNE ROCZNICE ORAZ OFICJALNE PODRÓŻE STANISŁAWA AUGUSTA PONIATOWSKIEGO (1764–1795)*

Ponad trzydziestoletni okres panowania ostatniego króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów obfitował w wielorakie wydarzenia o charakterze oficjalnym, z którymi związane były bogate prezentacje okolicznościowe. Do najważniejszych należały rocznice: urodzin (17 stycznia), imienin (8 maja), elekcji (7 września) oraz koronacji (25 listopada), czyli tak zwane Dni Galowe. Wspomniane uroczystości świętowane były niekiedy kilka dni przed datą rocznicy lub po niej i odbywały się jednocześnie w różnych miastach Rzeczypospolitej. Obchodzono także rocznice „cudownego” ocalenia króla z rąk konfederatów barskich, Wiktorii Wiedeńskiej czy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Stanisław August odbył też kilkadziesiąt podróży, zarówno tych o charakterze państwowym, gospodarczo-politycznym, jak i gościnnie-towarzyskim, podczas których miał możliwość zwiedzenia różnych miejsc związanych z historią i ważnych dla rozwoju państwa, a także mógł spotkać swoich poddanych. Odwiedził Wiśniowiec (1781), Grodno (1784, 1793, 1795), Kaniów (1787)¹, Puławy, Kock, Wołczyn, Białystok, Grodno, Siemiatycze (1777), Siedlce (1783)². Król uczestniczył też w kilku krótkich wyprawach, na przykład do Wilanowa (1765, 1767), Młocin (1765), Falent (1766, 1767)³, Piaseczna (1767, 1769), Łomianek (1768), Wolborza (1775), Jabłonnej i Zegrza (1775), dwukrotnie do Jabłonnej (1776), Radzymina (1776, 1781, 1782), Szymanowa (1776), Mniszewa (1776), Jordanowic (Grodzisk Mazowiecki) (1779), Jordanowic (ponownie), Nieborowa, Łowicza, Walewic i Guzowa (1782) oraz do Lipkowa (1790). Kilkakrotnie udawał się na polowania do podwarszawskich miejscowości oraz Łowicza i Kozienic.

* Zagadnienie oprawy uroczystości państwowych za panowania Stanisława Augusta omawiam szerzej w mojej pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem profesora dra hab. Jakuba Pokory i obronionej w 2015 r. na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Niniejszy artykuł zawiera ogólną charakterystykę zjawiska, jakim była oprawa uroczystości, i prezentuje ją jedynie na podstawie wybranych przykładów. Zob. M.M. Olszewska, *Oprawa artystyczna podróży Stanisława Augusta Poniatowskiego do Kaniowa w 1787 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 73, 2011, nr 1–2, s. 133–180; eadem, *Podróż króla Stanisława Augusta Poniatowskiego do Kamieńca Podolskiego (1781) i Kaniowa (1787) w świetle pamiętników i diariuszy. Analiza wybranych przykładów*, [w:] *Strony autobiografizmu*, red. M. Pieczara, R. Ślodziak, A. Witkowska, Warszawa 2012, s. 330–333; eadem, *The Armenians in the Circle of Stanisław August Poniatowski (1764–1795)*, [w:] *Art Culture of Armenian Communities in the Lands of Polish-Lithuanian Commonwealth (Минск, 9–11 октября 2012)*, red. И. Скворцова, Минск 2013, s. 184–190; eadem, *Wizyta Stanisława Augusta Poniatowskiego w Lipkowie*, [w:] *Initium sapientiae humilitas. Studia ofiarowane Profesorowi Jakubowi Pokorze z okazji 70. urodzin*, red. M.M. Olszewska, A. Skrodzka, współpraca A.S. Czyż, Warszawa 2015, s. 556–560; eadem, *Widowiska „bitew morskich” wystawione dla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Artifex Novus”, 2017, nr 1, s. 36–45 (wersja elektroniczna); eadem, *When did Stanisław August Poniatowski come to Lipków?*, „Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art”, 2017, vol. 15, s. 141–148; eadem, *Królewiecki druk okolicznościowy wydany z okazji koronacji Stanisława Augusta w 1764 roku*, [w:] „Zbiory polskie”. *Materiały III Ogólnopolskiej Konferencji Oprawoznaczej*, red. A. Wagner, Toruń 2018 (materiały w przygotowaniu).

¹ W przypadku Wiśniowca, Kaniowa i Grodna podano miasta docelowe.

² W Siedlcach był również w 1777 r. oraz wracając z sejmu grodzieńskiego w 1793 r.

³ Falenty odwiedził także w 1787 r., wracając z Kaniowa.

Wyjazdy władcy i dworu oraz pobyty w odwiedzanych miejscowościach były nie lada logistycznym wyzwaniem. Obchody świąt były często formą rozrywki, ale przede wszystkim miały uroczysty charakter i zazwyczaj przebiegały według ustalonego wcześniej planu. Zapewnienie atrakcji królowi, dworowi i przybyłym gościom generowało koszty i angażowało znaczną grupę ludzi wyspecjalizowanych w różnych dziedzinach. Trzeba było zorganizować noclegi i wyżywienie dla kilkuset osób. Oprócz sprowadzenia artystów i zamówienia projektów musiano zadbać o wybudowanie machin-konstrukcji, zapewnić odpowiednie oświetlenie, zainstalować materiały pirotechniczne. Jako oprawy do uświetnienia uroczystości najchętniej wykorzystywano bramy (łuki) triumfalne, obeliski (kolosy, piramidy), fontanny, pawilony, różne budowle, które dopełniano iluminacjami i fajerwerkami. Spotkania urozmaicano także okolicznościowymi przedstawieniami teatralno-muzycznymi, poezją okolicznościową, pieśniami oraz mowami. Zazwyczaj stosowane środki artystyczne łączono z bogatym programem symboliczno-ideowym.

Zachowało się niewiele przekazów ikonograficznych upamiętniających uroczystości związane z królewskimi rocznicami i podróżami. Niekiedy tylko na podstawie relacji z epoki dowiadujemy się o danym wydarzeniu. Opisy literackie, druki okolicznościowe, poematy oraz kazania pozwalają odtworzyć jego przebieg. Niektóre utwory, funkcjonujące obecnie jako samodzielne tytuły, były dodawane do poszczególnych numerów prasowych. Często prasa stanowi jedyne źródło, na podstawie którego można zrekonstruować przebieg uroczystości. Porównując rękopisy z wydanymi później drukami, można znaleźć informacje, których nie ma w oficjalnych publikacjach (na przykład o złym stanie dróg), w opublikowanych relacjach brak też subiektywnych uwag autora. Cennym źródłem są różne wersje diariuszy podróży królewskich. Nie wszystkie jednak były publikowane i wówczas wiadomości z prasy pozostają jedyną, poza relacjami pamiętnikarskimi i listami, podstawą do odtworzenia trasy podróży. Materiał badawczy wzbogacają zachowane rękopisy, które udało mi się kilkakrotnie połączyć z konkretnymi wydarzeniami. Znakomite źródło stanowi przede wszystkim wielka liczba utworów napisanych dla króla: mowy powitalne i pożegnalne, pieśni, okolicznościowe wiersze i kazania, dzieła z okazji elekcji, koronacji, urodzin, imienin oraz takie, które pokazują, w jaki sposób obchodzono te święta nawet bez obecności władcy w danej miejscowości. Wydawano także okazjonalne druki w związku z obchodami setnej rocznicy bitwy pod Wiedniem i uchwaleniem Konstytucji 3 maja.

Król-mecenas skupiał wokół siebie licznych artystów, których zadaniem było między innymi uświetnianie imprez i tworzenie wyjątkowego nastroju, godnego monarchy. Artystyczne i intelektualne zdolności twórców gwarantowały tym ważnym wydarzeniom najwyższy poziom, wspaniałą oprawę, która realizowana była zazwyczaj z wielką precyzją, z wykorzystaniem zdobyczy ówczesnej techniki. Prezentowała równocześnie program ideowy charakterystyczny dla tamtego czasu, a jej zadaniem było zaznaczenie wszelkich przymiotów wykształconego, oświeconego władcy Rzeczypospolitej. O wielu atrakcjach wiemy bardzo mało, a czasami prawie nic. Skąpe informacje o danym widowisku mówią nam jedynie o tym, że iluminacja czy fajerwerki były: „w dobrym guście, kosztowne, wspaniałe”.

Schemat przebiegu uroczystości był zazwyczaj podobny. Składał się ze stałych elementów, które były wykorzystywane w zależności od potrzeb. Zazwyczaj dzień zaczynał się od wystrzałów armatnich lub z moździerzy. Następnie odprawiano mszę św., często z *Te Deum laudamus*, przemówieniem i kazaniem. Potem zapraszano gości na obiady, kolacje, połączone często z balami i koncertami. Na koniec przewidziane były iluminacja i fajerwerki. Niekiedy organizowano uroczysty pochód oraz popisy rycerskie. Za przygotowanie całości odpowiedzialne mogły być: władze miejskie lub kościelne, cechy, szkoły, zamożne osoby prywatne.

Wśród artystów znanych z imienia i nazwiska, wykonujących projekty architektury okazjonalnej, budowle specjalnie przeznaczone dla króla, pomniki, należy wymienić: Jana Chrystiana Kamsetzera, Marcina Knakfusa, Feliksa Kruszewskiego, Jakuba Kubickiego, Wincentego Lesseura, Jana Lindsaya, Jeana-Pierre'a Norblina, Efraima Schrögera, Karola Bogumiła Schütza, Antoniego Smuglewicza, Bonawenturę Solariego, Jana de Witte, Szymona Bogumiła Zuga. Prace powstałe według ich projektów charakteryzowały się wysokim poziomem artystycznym i przemyślanym programem symboliczno-ideowym. Niekiedy były konsultowane z królem.

Wiele dekoracji wykonywano z inicjatywy władz miejskich lub kościelnych, uczniów szkół oraz właścicieli ziemskich, ich autorzy pozostają dziś nieznanymi. Zdarzało się, że oprawa plastyczna nie odznaczała się wysokim poziomem artystycznym, ale tworzona była z szacunkiem dla władcy i myślą o jego uczeniu. Podobnie było ze sztukami teatralnymi i koncertami, w których uczestniczyli nie zawsze profesjonalni artyści. Często aktorami byli gospodarze, u których gościł król, ich dzieci, a nawet wieśniacy. W sumie odnalazłam informacje o ponad trzystu iluminacjach i około sześćdziesięciu fajerwerkach oraz blisko pięćdziesięciu koncertach.

Z oprawą uroczystości udało się powiązać kilkanaście obiektów: obrazy Jana Bogumiła Plerscha pokazujące powitanie Katarzyny II w Kaniowie oraz wystawienie obelisku z iluminacją na cześć carycy (1787), obraz Franciszka Smuglewicza (po 1801) przedstawiający sesję Trybunału podczas wizyty króla w Lublinie w 1781 r., rysunki przedstawienia baletu *Kleopatra* w Łazienkach Jeana-Pierre'a Norblina (1791), grafikę Karola Grölla z przedstawieniem *Wolności*, wykonaną na podstawie rysunku Smuglewicza. W tym kontekście należy wymienić zachowane pamiątki świadczące o podróżach króla, między innymi tablice (z Opola Lubelskiego (1787), Krakowa (k. XVIII w.)), pomnik Jana III z Łazienek (1788), fontannę z Kościelnik (1787), głaz pamiątkowy z Małej Wsi (1787), kolumny (z Siedlec (1783), Leonpola (1791)). Z oprawą związane są także okolicznościowe miniatury, tabakierki, biżuteria, medale, na przykład Jana Filipa Holzhaussera, żetony koronacyjne, symboliczne klucze do miast, obuch i kielnia do wmurowania kamienia węgielnego pod Świątynię Opatrzności, rysunki przedstawiające bramy triumfalne, fajerwerki i iluminacje, widoki miejscowości autorstwa Zygmunta Vogla powstałe po podróży króla do Kaniowa w 1787 r. i w kolejnych latach. Wśród kilkunastu dzieł teatralno-muzycznych powstałych z okazji królewskich uroczystości wymienić można operę *Agatka* według Macieja Radziwiłła oraz balet *Orfeusz i Eurydyka* przygotowane w Nieświeżu w 1784 r., a także *Kantatę w dzień inauguracji statuy króla Jana III* [...], ze słowami Adama Naruszewicza, kompozycję nadwornego muzyka Macieja Kamińskiego odegraną w Łazienkach w 1788 r.

Na przyjazd Stanisława Augusta do Siedlec, siedziby jego ciotecznej siostry, Aleksandry Ogińskiej (1730–1798), w lipcu 1783 r. wystawiono trójprzelotową bramę, ozdobioną cyfrą królewską, kwiatami, a kobiety przebrano za boginie: Ceres ze snopkiem żyta i sierpem, Florę z kwiatami, Nimfy i uskrzydłone Famy. Po mowach wychwalających roztropność króla-boga i śpiewach boginie poprowadziły gościa do miasta⁴.

Stanisław August odwiedzał fabryki, huty, kopalnie, warsztaty pańnicze, a także pływał kanałami. W Pomykowie w lipcu 1787 r., podczas zwiedzania tamtejszej fabryki broni, król oglądał, jak zanotowano w diariuszu:

[...] wystawionego na środku ulicy fabrycznej szpalerem lipowym wysadzonej kolosu, prawdziwie pięknym gustem i symetrią z flint, bagnetów i szpontów złożonego, wynalazkiem JPana Miączyńskiego Sty Krzepickiego. Stała w pośrodku kolosu tego cyfra Królewska z zamków od strzelb i kolb kształtnie ułożona, która się na pedestale obszernym temiż kolbami, bagnetami i stęplami zamiast girlandy ozdobionym utrzymywała⁵.

Stanisław August, pomimo wrażliwej i pokojowej natury oraz krótkowzroczności⁶, udawał się często na polowania i brał w nich czynny udział. Były one w większości szczegółowo zaaranżowane⁷. Trafiał do celu dość często, co poświadczają liczne relacje. Zastanawiające jest, czy tak duża liczba polowań, w których uczestniczył, mogłaby świadczyć, że tego rodzaju rozrywka sprawiała mu przyjemność, czy traktował to tylko jako swój obowiązek i wpisywał się tym w wielowiekową tradycję⁸, nie chcąc sprawić

⁴ F.W. [Chrystian Wilhelm Friese?], *Przyjęcie Nayiasniejszego Pana Stanisława Augusta Króla Polskiego Wielkiego Xiążęcia Litewskiego [...] Pana Naszego Miłościwego w Siedlcach Roku 1783*, Warszawa [1783], s. 2–4 [20 lipca 1783]. W nawiasach kwadratowych podano datyienne, do których odnosi się omawiane wydarzenie.

⁵ A. Naruszewicz, *Dyaryusz Podróży Stanisława Augusta Króla Na Ukrainę, w Roku 1787*, Warszawa 1805, s. 495 [16 lipca 1787].

⁶ Za: J.M. Rymkiewicz, *Wieszanie*, Warszawa 2007, s. 41.

⁷ Podczas polowań oraz pokazów szczywania król miał dodatkową ochronę (np. 1 września w Białowieży czy 20 września 1784 r. w Nieświeżu – „[...] stali z oszczepami około Altany Królewskiej dla bezpieczeństwa”). [A. Naruszewicz], *Dyaryusz podróży J. K. Mci do Grodna*, [w:] A. Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Nayiasniejszego Stanisława Augusta Króla Polskiego na Seym Grodzieński. Zaczęwszy od dnia wyjazdu z Warszawy to iest: 26. Miesiąca Sierpnia Roku 1784 aż do przybycia do Grodna*, Warszawa 1784, s. 16 [1 września 1784].

⁸ Tomasz Samojlik zauważa, że król „mimo chłodnego stosunku do rozrywek łowieckich, odwiedził Białowieżę i polował na żubry”. T. Samojlik, *Stanisław August Poniatowski w Puszczy Białowieżskiej (30 sierpnia – 2 września 1784)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 53, 2005, nr 1, s. 35. Z kolei Jerzy Michalski, wspominając polowanie Augusta III w Białowieży w 1752 r., podczas którego był obecny przyszły król, stwierdza, że: „Nie zdawały go [Stanisław August – M.M.O.] natomiast razić barbarzyńskie polowania organizowane dla gustującego w nich Augusta III”. J. Michalski, *Stanisław August Poniatowski*, oprac. W. Kriesseisen, Warszawa 2009, s. 14. Zob. K. Gombin, *Polowania Eustachego Potockiego*, „Roczniki Humanistyczne”, 54, 2006, z. 4, s. 327–335. Por.

przykrości poddanym, więc wykorzystywał najlepiej, jak umiał, swój monarszy przywilej. Być może była to tylko propagandowa informacja oficjalnych źródeł.

Z czterech Łosi ku sobie napędzonych, dwóch Nayiaśniejszy Pan, częścią strzeleniem, częścią oszczepem zabił, trzeci (był to rogacz) przez sieć przebił się i uciekł; za czwartym zaś gdy się uganiano, trafiono na Dzika, który także w plon polującym dostał się, gdy go Król Jmść powtórzonym strzelaniem, a naostatek oszczepem na mieyscu położył⁹.

Naruszewicz pisał:

Wyleciał dalej jeden [Łoś – M.M.O.] bardzo wielki. Tego N[ajjaśniejszy] Pan, trafiwszy sam w grzbiet, zaraz na ziemię powalił, że już więcej nie wstał, lubo żył z pół godziny i lubo N[ajjaśniejszy] P[an], zbliżywszy się do leżącego, kilka razy w łeb wypalił¹⁰.

W innym miejscu poeta relacjonuje:

[...] wbiegł najprzed zaiąc naprzeciw altanki J. K. Mci, Pan miłościwy trzymając broń na pogotowiu na dzika, strzelił y tego zaiąca w biegu zabił kulą, co nie mało na myślistwie znających się zdziwiło¹¹.

W Białowieży na 1 września 1784 r. przygotowano nawet dwie altany-strzelnice. Jedną z nich, w formie pawilonu z kolumnami i ryzalitem w części środkowej zwieńczonym kopułą (il. 1), projektu Jana Lindasaya (1759–1820) (?)¹², uwiecznił anonimowy autor na rysunku, który został opatrzony napisem: *Altanka wystawiona w Białowiezkiej Puszczy przez J. O. | X-cia Jmci Stanisława Poniatowskiego Podskarbiego | W. W. X. Litt. dla Nayiaśniejszego Króla Jmci Stanisława | Augusta, tam polującego iadąc na Seym do Grodna Roku 1784*. Altana wypełniona gośćmi znajduje się na polanie w lesie, a przed nią spoczywają zabite wcześniej zwierzęta.

Bardzo ciekawe wydają się dwa rysunki wykonane przez Wincentego Lesseura (1745–1813)¹³ w diariuszu podróży do Grodna Adama Naruszewicza z 1784 r. (w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie), przedstawiające salę balową w namiocie (il. 2) oraz plan namiotu (niepublikowany)¹⁴ (il. 3). Artysta dokładnie odrysował dekorację poły namiotu z przedstawieniami rzek wchodzących w skład Kanału Ogińskiego¹⁵.

M. Nagielski, *Podróż na łowy Władysława IV w świetle rejestru dworu z 9 sierpnia 1647 roku*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, red. D. Kuźmina [et al.], Warszawa 2013, s. 217–228.

⁹ „Gazeta Warszawska” [dalej cyt.: GW], nr 7, 22 stycznia 1777 [17 stycznia 1777].

¹⁰ A.S. Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008, s. 53 [10 września 1784].

¹¹ [A. Naruszewicz], *Dalsza Podroz J. K. Mci*, [w:] Naruszewicz, *Dyjaryjusz podrozy Nayiaśniejszego Stanisława Augusta...*, s. 9–10 [21 września 1784]. Jędrzej Kitowicz, wspominając o sytuacji Stanisława Augusta po drugim rozbiornie, o jego podporządkowaniu się Moskwie, zauważa złośliwie: „Nawiedzi [król – M.M.O.] też na jakie kilka dni Kozienice zimą, gdzie reputacji myśliwego zastrzeli, zamęczy, zamorduje biednego zająca, i to jeszcze na sznurku uwiązane, i powróci do Warszawy okrzykniony publiczną sławą, że zabił niedźwiedzia, parę wilków, straszego odyńca; byłoby może i lwa, i tygrysa, gdyby się te straszne bestie w kraju polskim, choćby o 50 mil od Kozienic, znajdowały. Sława podchlebna potrafiłaby ich napędzić tuż pod muszkiet jego królewskiej mości”. J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, tekst oprac. i wstępem poprzedziła P. Matuszewska, komentarz Z. Lewinówny, [Warszawa 2005], s. 581.

¹² E. Manikowska, *Lindsay Jan*, [w:] *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsonowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 277.

¹³ E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 1, Warszawa 1850, s. 267. Szerzej na temat Lesseura w: H. Kamińska-Krassowska, *Lesseur Wincenty*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 99–100; eadem, *Lesseur Wincenty de*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 5, red. J. Derwojed, Warszawa 1993, s. 62–64 (rysunki te nie zostały uwzględnione w biografii artysty); M.P. Smolarek, *Miniatury. Przewodnik dla kolekcjonerów*, [Warszawa 2010], s. 118–124.

¹⁴ A.S. Naruszewicz, *Podróż króla na sejm grodzieński 1784*, rkps 959 IV, k. 528–529, Kraków, Muzeum Narodowe. Planu namiotu nie publikuje Magdalena Bober-Jankowska w wydanym w 2008 r. *Dyjaryjusz podróży [...] Adama Naruszewicza z 1784 r.*, zob. przyp. 10.

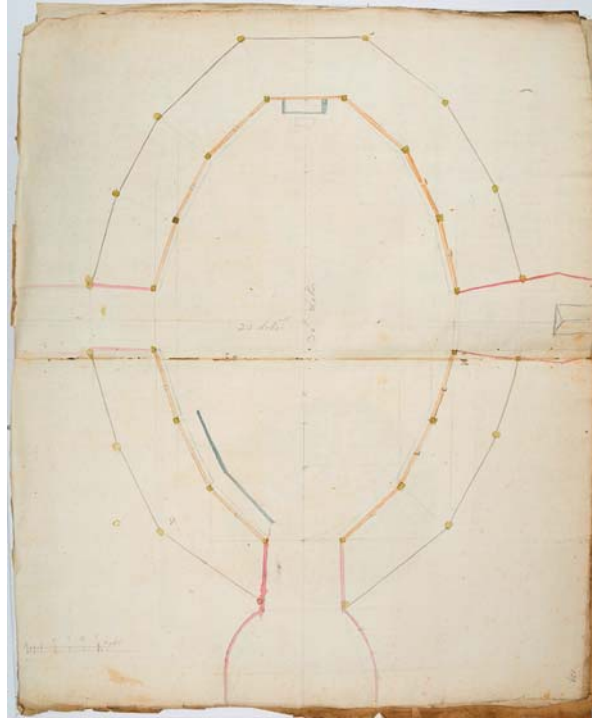
¹⁵ Naruszewicz, *Podróż króla na sejm grodzieński 1784*, rkps 959 IV, k. 533. Motyw rzeki występuje także w wierszu okolicznościowym, który należy wiązać z imieninami króla *Obfitosc zyczenia od bogini Wisły [...] z 1766 r.* Są to życzenia dla dobrego, łaskawego, przychylnego reformom władcy. Co ciekawe, układ liter tworzy akrostych: *WIWAT STANISŁAW AUGUST. Obfitosc zyczenia od bogini Wisły z czterema nimfami dedykowana Nayiasniejszemu Krolowi Stanislawowi Augustowi z Serc M. S. W. Sphywająca nad portem bielańskim w Warszawie d. 19 Maja 1766*; „Wiadomości Warszawskie”, Suplement do nr 41, 21 maja 1766; J. Pokora, *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta (1764–1770). Studium z ikonografii władzy*, Warszawa 1993, s. 25; [A. Naruszewicz], *Dyjaryjusz podróży J. K. Mci do Grodna...*, s. 45–46 [7 września 1784]. Por. Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński...*, s. 130 [7 września 1784].

1. *Altana do polowań*, Białowieża, 1784, rysunek piórem, tuszem i akwarelą,
 Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Inw. zb. d. 7671 [d. P. 878 nr 117].
 Fot. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

2. Wincenty Lesseur, *Sala balowa w namiocie*, Zapole, 1784 r., ołówek, akwarela,
 w: A.S. Naruszewicz, *Podróż króla na sejm grodzieński 1784*, rkps 959 IV, k. 533, Kraków, Muzeum Narodowe.
 Fot. Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie

3. Wincenty Lesseur, *Plan sali balowej w namiocie*, Zapole, 1784, ołówek, akwarela,
 w: A.S. Naruszewicz, *Podróż króla na sejm grodzieński 1784*, rkps 959 IV, k. 528–529, Kraków, Muzeum Narodowe.
 Fot. Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie

Wspomniana budowla przygotowana została w Zapolu koło Pińska. W diariuszu zanotowano, że po obejrzeniu rewii wojskowej¹⁶ władca udał się do pobliskiego gaju, gdzie:

[...] kilka set drzew illuminowanych lampami ustawionemi w kolorowych powłokach [z papieru tłuściością napuszczanego i przezroczystego¹⁷], piękny nader oczom sprawiały obiekt.

Oczom króla ukazała się sala-namiot:

Wszedł Nayiaśniejszy Pan do sali wpośródku gaju umyślnie zbudowaney, gdzie zastał Damy Powiatowe na Bal zaproszone, wszystkie w robach [sukniach – M.M.O.] białych.

Podczas podróży na sejm grodzieński, od 26 sierpnia do 27 września 1784 r., monarcha wizytował Kanał Piński (Kanał Ogińskiego, Kanał Port Ogiński), budowany pod zarządem Mateusza Butrymowicza, z inicjatywy hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego (zm. 1800). Kanał powstał w latach 1765–1784 pomiędzy Niemnem, poprzez Szczarę i Jasioldę, a Prypecią – dopływem Dniepru. Następny, zwany Kanałem Muchawieckim (Kanał Królewski, Kanał Dniepr-Bug), zbudowano w latach 1775–1784. Muchawiec – dopływ Bugu połączono z Piną – dopływem Prypeci. W ten sposób uzyskano szlak rzeczny od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego, dzięki któremu Rzeczpospolita mogła swobodniej spławiać towary i prowadzić handel, który w wyniku pierwszego rozbioru oraz wysokich celi narzuconych przez Prusy został znacznie ograniczony. Zob. *Mapa Kanału Królewskiego i Kanału Ogińskiego z 1785 r.* wykonana przez Hermana Karola Perthéesa (1739–1815) (Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Zb. Kart. 96-11); H.B. [H. Bartoszewicz], *Mapa Kanału Królewskiego i Kanału Ogińskiego, 1785*, [w:] Stanisław August, *ostatni król Polski. Polityk, mecenas, reformator 1764–1795*. Katalog wystawy, red. A. Sołtys, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 2011, s. 436–437. Szerzej o Perthéesie w: *Karol Perthées (1739–1815). Fizjograf pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*, red. J. Pawłowski, Warszawa 2003. W latach 1783–1787 działała Komisja Handlowa Polska, która zajmowała się handlem przez Morze Czarne i port w Chersoniu. A. Jel. [A. Jelski], *Ogiński-Kanał*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, według planu F. Sulimierskiego, t. 7, Warszawa 1886, s. 403–405. Zob. M.A. Michalski, J. Kantor, *Droga wodna z zachodu Europy przez Dniepr do Morza Czarnego*, Szczecin 2005; I.T. Baranowski, *Rzut oka na znaczenie Dniepru w dziejach gospodarczych Polski*, [Warszawa 1916], s. 269–284; T. Tillinger, *Europejska sieć dróg wodnych*, [w:] *Drogi wodne*, red. T. Tillinger, t. 1, Warszawa 1948, s. 459–508; [Redakcja], *Przedsiewzięcie na wschodzie*, [w:] *Stanisław August, ostatni król Polski...*, s. 430–431.

¹⁶ [A. Naruszewicz], *Dyaryusz podróży J. K. Mci do Grodna...*, s. 44–45 [7 września 1784].

¹⁷ Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński...*, s. 130 [7 września 1784].

Budowa tej sali dziwnie się N. Panu wydawała, dla swojej osobliwości y gustu, pokrywał ją wielki namiot czyniąc iey suffit, całą ona była złożona z wielkich Bleytramow [obrazów – M.M.O.] 15. mających między sobą, drzewa palmowe wierzchołkami swemi bleytramy przewyższające. Nad [Na¹⁸] bleytramami płocinnemi były malowane sposobem Poetyckim, wszystkie rzeki Pińskie y innych kraioy [krain – M.M.O.] Polskich w różnych Bogow Figurach, iako to Prypec, Jasiołda, Pina, Horyń y inne a pośrodku stał na postumencie malowany Neptun, a nad nim portret N. Pana, pod którym był napis łaciński Semel utinam pro semper lecto [Abym raz na zawsze przeczytał]. Piękna wewnątrz w tej sali illuminacya, światło za bleytromami [!] gęste sprawowało prawdziwie śliczne, y do Pińskich Kraioy wodnych stosowne widowisko, nadkażdy z tych Bogow y Bogiń wodnych pisane wiersze¹⁹. Za przybyciem N[ajjaśniejszego] P[ana], który osobliwszym sposobem tę inwencją pochwalił: obejrzawszy całą salę, rozkazał obrazy w niej będące przekopiować p[anu] [Wincentemu] Lesserowi, paziowi swemu²⁰.

Bal otworzył pierwszym tańcem Stanisław August z gospodynią, marszałkową Lubecką.

Sala balowa została urządzona w namiocie na planie szesnastoboku (il. 3). Na dłuższej osi mającej 30 łokci²¹ (ok. 18 m) było usytuowane główne wejście, wewnątrz na wprost wejścia stał postument, na którym znajdowało się przedstawienie Neptuna, a powyżej portret króla Stanisława Augusta. Na krótszej osi, o długości 20 łokci (ok. 12 m), były dwa boczne wejścia. Dzięki rysunkom i dokładnym opisom udało się ustalić rozmieszczenie poszczególnych personifikacji w sali balowej. Na ścianach zostały usytuowane personifikacje rzek i kanałów. Wydaje się, że zaznaczony na ogólnym planie element w bocznym otworze wyjściowym (namiot-przedsionek (?), prowadzący na zewnątrz (?)) powinien być także po przeciwnej stronie – w drugim bocznym wyjściu²². W takim rozplanowaniu kolejność przedstawionych rzek układa się w logiczną całość: Niemen, Szczara, Jasiołda, Strumień (dopływ Prypeci), Słucz (dopływ Horynia), Horyń (dopływ Prypeci) związane są z Kanałem Ogińskiego; natomiast Wisła, Bug, Muchawiec, Pina, Styr, Prypec należą do Kanału Muchawieckiego. Dniepr jest ostatnim przed Morzem Czarnym ogniwem obydwu szlaków rzecznych. Wisła i Niemen mają ujście w Morzu Bałtyckim i zostały pokazane po obu stronach Neptuna-Stanisława Augusta. Patrząc od wejścia głównego, zostały umiejscowione od lewej: Horyń, Słucz, Strumień, Kanał Ogińskiego, Jasiołda, Szczara, Niemen, Neptun oraz portret Stanisława Augusta, Wisła, Bug, Muchawiec, Kanał Muchawiecki, Pina, Styr, Prypec, Dniepr (nad wejściem głównym; il. 4). W ten sposób naprzeciwko portretu Stanisława Augusta i wyobrażenia Neptuna, boga wód, nad wejściem została zaprezentowana personifikacja Dniepru (rzeka bezpośrednio wpadająca do Morza Czarnego), a nad wejściami bocznymi Kanał Muchawiecki i Kanał Ogińskiego. Dekoracja czytelnie odwołuje się do działalności króla, który przyczynił się do zrealizowania tak ważnego przedsięwzięcia i doprowadził do powstania dwóch kanałów, które stworzyły bardzo ważny szlak wodny łączący Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym. Rysunek powstał prawdopodobnie na polecenie władcy.

Na kolejnym rysunku jest ukazana dekoracja lewej części (wchodząc głównym wejściem) sali balowej wzdłuż dłuższej osi (il. 2). W partii środkowej znajduje się siedem pól z przedstawieniami, od lewej: Horynia, Słuczy, Strumienia, Kanału Ogińskiego, Jasiołdy, Szczary, Niemna (rzeki wyobrażone zostały jako półleżące kobiety na błękitnym tle²³, pięć z nich z dziećmi: Słucz, Strumień, Jasiołda, Szczara, Niemen). W prawym dolnym rogu, w przedstawieniach personifikacji Słuczy i Jasiołdy, znajduje się dzban, z którego wylewa się woda. Kanał Ogińskiego (nad wejściem bocznym) zobrazowano jako dziecko w balii. W lewym górnym rogu każdego obrazu umieszczono nazwę rzeki, natomiast nazwę Kanał Ogińskiego po obu stronach wizerunku. Pod wszystkimi przedstawieniami znalazły się teksty objaśniające. Dolną partię kompozycji zamyka błękitny pas symbolizujący wodę. Każde pole jest zwieńczone medalionem z wstęgą roślinną i wazami (nad Kanałem Ogińskiego została umieszczona tylko dekoracyjna rama), kompozycje są oddzielone drzewami palmowymi (symbolizującymi między innymi mądrość²⁴), dekorowanymi w połowie

¹⁸ *Ibidem*, s. 130 [7 września 1784].

¹⁹ [A. Naruszewicz], *Dyaryusz podroży J. K. Mci do Grodna...*, s. 45–46 [7 września 1784]. Por. Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński...*, s. 130 [7 września 1784].

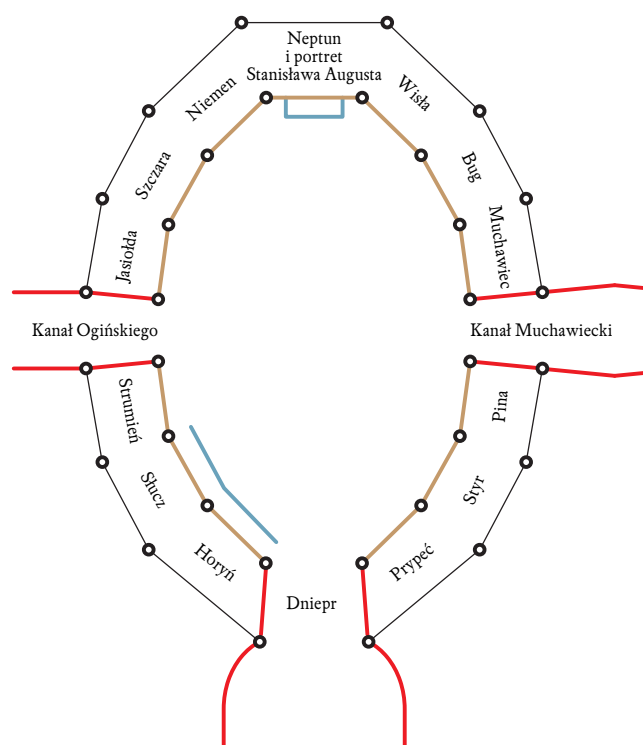
²⁰ *Ibidem*, s. 48 [7 września 1784].

²¹ 1 łokieć polski – 59,55 cm, za: J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004.

²² Może powinien być zaznaczony po obu stronach, ale nie został uwzględniony przez artystę?

²³ Być może Niemen został przedstawiony jako mężczyzna z dzieckiem.

²⁴ W tym przypadku drzewa palmowe z pewnością symbolizują mądrość króla oraz jego współpracowników, takich jak Mateusz Butrymowicz czy Michał Kazimierz Ogiński, którzy pracowali na rzecz powstania kanałów i mieli na uwadze rozwój gospodarczy kraju. Motyw palmy znany był już od dawna. Motyw drzew palmowych za czasów Stanisława Augusta zastosowany był w dekoracji budyn-

4. Rozmieszczenie personifikacji na planie sali balowej w namiocie w Zapolu, napisy oprac. Magdalena M. Olszewska, rys. Adam Gut

wysokości medalionami (?). Górna część oraz boki namiotu są zaznaczone jako arkady wypełnione powtarzającą się dekoracją, ujęte od góry niewielkimi wazami. Prawdopodobnie prawa część została namalowana tylko po to, aby zachować symetrię kompozycji. Patrząc na plan, można wnioskować, że za wizerunkiem Niemna powinien znajdować się postument z przedstawieniem Neptuna i portret króla. Natomiast lewa część rysunku sugeruje, że droga prowadzi do wyjścia głównego, widocznego na planie, nad którym miało znaleźć się wyobrażenie Dniepru (niewidoczne na rysunku). W tle znajduje się drewniana konstrukcja, na której rozpięto namiot, a za nią widać drzewa zapolskiego lasu. Należy przypuszczać, że artysta mógł wykonać także rysunek prezentujący drugą połowę sali, a może też wizerunek Neptuna z portretem Stanisława Augusta czy przedstawieniem Dniepru (nie są mi jednak znane informacje dotyczące ich istnienia). O innych rzekach ukazanych w dekoracji sali balowej dowiadujemy się z relacji Naruszewicza. Rysunek, utrzymany w łagodnej kolorystyce żółcieni, różu i błękitu, powstał prawdopodobnie na polecenie króla.

Pod personifikacjami zostały umieszczone wierszowane teksty, głoszące zasługi króla na rzecz budowy kanałów:

ków państwowych, takich jak: Izba Poselska na Zamku Warszawskim (1763–1769), Izba Poselska i Senatorska na Zamku Grodzieńskim (1784), Zamku Ujazdowskim (1768–1770) czy w bramie triumfalnej przygotowanej dla nowo wybranego króla w Warszawie w 1764 r. Na rysunku widocznych jest sześć palm w całości oraz ich dwie połowy. Można przypuszczać, że druga strona namiotu dekorowana była analogicznie, co dałoby w sumie czternaście drzew. „Palma była drzewem zdobiącym świątynię Salomona, identyfikowaną ze Świątynią Mądrości o siedmiu słupach. Często w realizacjach nawiązujących do tej świątyni liczbę kolumn podwajano” – J. Pokora, „Ja mądrość mieszkam w radzie”. *Izba Poselska na Zamku Królewskim w Warszawie*, [w:] idem, *Psy, błazny, dzieci, królowie... Studia nad sztuką XV–XVIII wieku*, Warszawa 2006, s. 212, szerzej w: *ibidem*, s. 207–216; idem, *Stanisławowi Augustowi panegiryk intarsją pisany. (Drzwi w toruńskim ratuszu)*, „Rocznik Historii Sztuki”, XIX, 1992, s. 177–189. Por. A. Badach, *Podwójne życie symbolu. Palmy w Sali Balowej Zamku Ujazdowskiego*, [w:] *Arx felicitatis. Księga ku czci profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, red. J. Chrościcki, Warszawa 2001, s. 339–351; idem, *Inicjatywy artystyczne z pierwszych lat panowania Stanisława Augusta – ewolucja form i treści*, [w:] *Stanisław August, ostatni król Polski...*, s. 65–66.

NEPTUN.

Nowemi żyżne [!] role posnowano żyły,
Nowe nurty y moje Państwo pomnożyły.
Jakże wam ludzie, Krol ten powinien bydź drogi,
Ktory same potrafi ubogacać Bogi.

WISŁA.

Kto tylko umie wdzięczność zachowywać ściśle,
Niedziwi się goniący Pana, aż tu Wiśle.
Gdzie chce obraca wody, iak chce łączy lądy,
Neptunie! podzielone Krol ma z tobą rządy.

BUG.

Widząc sąsiedzkie rzeki, skutku wojen długich,
Co iednych gubią ludzi, by czym żywić drugich.
W inszym celu iednoczysz Panie Polskie ziemie,
Naród bogacisz, całe ludzkie karmiąc plemie.

MUCHAWIEC.

Gdy wiekami stwierdzone sztuka rwie przegrody,
Zdumiewaią naturę pozwracane wody.
Pińczuk się nad Weneta [Wenecjanina – M.M.O.], pewnie będzie chlubił,
Dla niego Krol nasz razem dwa morza zaślubił.

KANAL MUCHAWIECKI.

Mną posprzęgałeś Krolu Siostry rozerwane,
Mną ułatwiasz Narodom pożytkow zamianę.
A tak y w liczbie wpadów rownasz mię Nilowi,
Y w dostatku dnem złotym chlubnemu Tagowi [rzeka w Hiszpanii i Portugalii – M.M.O.].

PINA.

Tych co teraz nadbrzeżne mną splawiać chcą zboże,
Głód muliste przymuszał moje zławiać łoże,
Krolow to moc w porządku utrzymać stworzenia,
Coś Boskiego iest same zmieniać przyrodzenia.

STYR.

Krolu styrze Narodu! z Twoiey dzielney pieczy,
Czczym [!] dotąd Styr imieniem zostaie nim w rzeczy,
Silnym mię nader czynisz po mdłości tak długiey.
Przeciąg pierwszej natury. Zyżze Dawco drugiey.

PRYPEĆ.

Pamiętam, gdy w naydalszą odległości metę,
Nad brzeg swoy Rzymski August swego gnał Poetę.
Z dziwem teraz oglądam Augustow różnicę,
Gdzie Rzymski gnieździł karę, moy szczęścia stolicę.

DNIEPR (na przeciwko Neptuna nad drzwiami wschodnimi)

Rychłoli Pińskie żyły do mnie przeniesiecie,
Ten potok, co wielkiego Krola niośł na grzbiecie.
Niech tylko w upragnione me koryto wchodzi,
Czarność morza wybieli, y słoność osłodzi.

HORYŃ.

Skorym pędem wybiegłszy z brzegow Ukrainy,
Zdrętwiałam, ledwiem przeszła między temi trzciny.
Teraz Krolu wskrzeszona, poniosę to z szumem²⁵
Co chcieć Kraiowi sercem, dadź umiesz rozumem²⁶.

²⁵ Na rysunku: „Teraz Królu wskrzeszona, poniosę to z szumem”.

²⁶ Na rysunku: „Co chcieć Kraiowi sercem, dać umiesz rozumem”.

SŁUCZ.

Gdy wszystko w użyteczność Pańska dobroć sprzęga²⁷,
 Y mnie w pustych zakącie mniej znaną zasięga²⁸.
 Patrzcież, co waszym ma być Krolowie zamiarem,
 Łaską szukać potrzeby, mieysca szukać darem.

STRUMIEŃ.

Prowadź zyski Polaku z wschodu, lub zachodu,
 Tu ci drogę otworzył Miłośnik Narodu,
 Lecz ieżeli chcesz uniknąć wiatrow i skał kary²⁹,
 Pomney zawsze z wdzięcznością przywozić towary³⁰.

KANAL PORT OGIŃSKI (na przeciwko Kanału Muchawieckiego)

Owoc ia pracy z kosztem; niezgładzone ślady³¹
 Podam wiekom, iak silne są Krolow przykłady.
 Chce Krol Kraiowi dobrze, chcą Obywatele,
 Łatwo wnieść, co Krol może, gdy oni tak wiele.

JASIOŁDA

Precz ztąd trzciny, przestańcie nudzić, pełznąć z rakiem,
 Odziewmy brzegi kwieciem, lećmy rowno z ptakiem.
 Zywóż suńmy się siostry, iuż nadbiega nawa³²,
 Dostatek Kraiu Pańska szczyciła sława³³.

SZCZARA.

Gotowam w ciągu wodney poczty do przeprawy,
 Dla biegnącej za morza Krola mego sławy³⁴.
 Acz miałkie mam koryto, a łódź obciążona³⁵,
 Rozbiorą ciężar, wiernych poddanych ramiona.

NIEMEN

Za twych Przodkow Krzyżacką krwią biegłem rumiany³⁶,
 Płodem roli Bałtyckiej gnę teraz bałwany.
 Zniszczał czas ich pamiątki, Twej Panie nieskrzywi,
 Bo wart ginąć kto gubi, wiecznie żyć kto żywi³⁷.

Miłe spotkanie dopełnił poczęstunek, w skład którego wchodziły: „rynfroszki³⁸, różne kawy, czekolaty [!] i co kto tylko zapragnął³⁹”.

Z oprawą uroczystości nierozzerwalnie był związany ceremoniał darów. Do najbardziej popularnych prezentów wręczanych przez Stanisława Augusta należały: tabakierki z miniaturą lub cyfrą królewską, miniatury z jego portretem⁴⁰, zegarki, pierścienie, biżuteria, łańcuchy, medale i pieniądze rozrzucane ludo-

²⁷ Na rysunku: „Gdy wszystko w użyteczność Panska dobroć sprzęga”.

²⁸ Na rysunku: „I mnie w pustym zakącie mniej znaną dosięga”.

²⁹ Na rysunku: „Lecz iesli chcesz uniknąć wiatrow y skał kary”.

³⁰ Na rysunku: „Pomney zawsze wdzięcznością przywozić towary”.

³¹ Na rysunku: „Owoc ia pracy z kosztem; niezgładzone ślady”.

³² Na rysunku: „Żywóż suńmy się siostry, iuż nadbiega nawą [?]”.

³³ Na rysunku: „Dostatek Kraiu Pańska szczyciła sławą”.

³⁴ Na rysunku: „Dla biegnącej za morza Krola mego sławy”.

³⁵ Na rysunku: „Acz miałką [?] mam koryto, a łódź obciążona”.

³⁶ Na rysunku: „Za Twych Przodkow Krzyżacką krwią biegłem rumiany”.

³⁷ Na rysunku: „Rozbiorą ciężar wiernych poddanych ramiona”; [A. Naruszewicz], *Dyaryusz podróży J. K. Mci do Grodna...*, s. 46–51 [7 września 1784].

³⁸ Czy też *rynfreski* podano w Warszawie w 1775 r. przy okazji dziękczynienia za wybór nowego papieża Piusa VI. Określono je jako drogie cukrowe lody. Zob. GW, nr 21, 15 marca 1775.

³⁹ Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński...*, s. 48.

⁴⁰ Miniatury za czasów Stanisława Augusta wykonywali m.in. Jan Bogumił Plerch, Wincenty Lesseur, Franciszek Ksawery Oleksiński. O miniaturach i miniaturzystach w XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej szerzej w: A. Saratowicz-Dudyńska, *Pierścienie Stanisława Augusta Poniatowskiego w świetle archiwaliów*, [w:] Koral, perła i inne wątki. Biżuteria w Polsce. X sesja naukowa z cyklu *Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce poświęcone pamięci Zygmunta Dolczewskiego* przygotowana i zrealizowana przez Toruński Oddział

wi, ale także szable oraz broń palna. Ordery Orła Białego i ordery św. Stanisława rozdawano znacznie rzadziej i tylko zasłużonym osobom⁴¹. Prezenty z wizerunkiem lub cyfrą króla ceniono szczególnie, gdyż nie były zwykłym, dostępnym wszystkim przedmiotem, lecz stanowiły osobistą pamiątkę i prestiżowy dar od władcy.

Poddani także obdarowywali króla. Prezenty od nich monarcha otrzymywał głównie podczas podróży. Były to rysunki budowli (które odwiedził), mapy, książki, a nawet żywy inwentarz. Stanisław August otrzymywał również specjalnie dedykowane mu utwory, przemowy w formie drukowanej lub rękopiśmiennej, które miał możliwość wysłuchać podczas powitań, spotkań, pożegnań. W diariuszach i relacjach z podróży odnotowywano wręczanie władcy różnego rodzaju prezentów. Ofiarowano mu na przykład tuzin jedwabnych pończoch⁴², a także armatę z herbem Wiśniowieckich⁴³. Podczas zwiedzania ogrodu w Aleksandrowie, ufundowanego przez Aleksandrę Ogińską, został obdarowany przez kupców ananasami⁴⁴, pomarańczami⁴⁵, jeleniem i zającami *do strzelania*⁴⁶ (żywymy?), przez pustelnika korzonkami leśnymi⁴⁷, przez dzieci girlandami⁴⁸, przez wieśniaczki pieskiem⁴⁹, ptaszkiem⁵⁰, a przez pasterkę barankiem⁵¹. Otrzymał także cukry i wina od kapitana statku⁵². W czasie zwiedzania sklepów 22 lipca 1783 r. dostał między innymi książki, wiersze, a od Turka „dwaście Murzynek [!]”⁵³. Pod Aleksandrowem ofiarowano mu chleb z solą i wiersze⁵⁴, a w dniu wyjazdu z Siedlec wiersze pożegnalne⁵⁵. Wśród darów od poddanych był także żywy inwentarz, na przykład w Wasilewie chłopci podarowali władcy „wielkiego karmnego wołu”, którego jak zaznaczono, nie mógł zabrać ze sobą⁵⁶, w Potoku, oprócz wołów, podarowano mu owce i konie⁵⁷.

Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Muzeum Pałac w Wilanowie, w dniach 7–8 maja 2009 roku, w Warszawie, red. K. Kluczajd, Toruń 2010, s. 110–121; Smolarek, *op. cit.*, s. 118–132.

⁴¹ O rodzajach pierścieni szerzej w: A. Saratowicz-Dudyńska, *Pierścienie Stanisława Augusta Poniatowskiego w świetle archiwaliów*, s. 110–121. Zob. np. J. Gutkowski, *Królewski zbiór broni*, [w:] *Stanisław August ostatni król Polski...*, s. 323–324; E. Letkiewicz, *Klejnoty w osiemnastowiecznej Polsce*, Lublin 2011, s. 273–285; A. Saratowicz-Dudyńska, *Wspomnienie królewskiej laskowości. Klejnoty rozdawane przez Stanisława Augusta w czasie podróży do Grodna w 1784 roku (w świetle źródeł). Część 1: Warszawa-Pińsk*, [w:] *Elitarna fascynacja czy niedoceniony element obrazu sztuki polskiej. Biżuteria w Polsce. Materiały z XIII sesji naukowej z cyklu Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce zorganizowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki we współpracy z Międzynarodowymi Targami Gdańskimi SA w Gdańsku w dniach 21–22 marca 2012 roku*, red. K. Kluczajd, Toruń 2013, s. 49–59; eadem, *Wspomnienie królewskiej laskowości. Klejnoty rozdawane przez Stanisława Augusta w czasie podróży do Grodna w 1784 roku (w świetle źródeł). Część 2: Nieśwież-Grodno*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce. Materiały z XV sesji naukowej z cyklu Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce zorganizowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Międzynarodowe Targi Gdańskie SA w Gdańsku, w ramach Międzynarodowych Targów Bursztynu, Biżuterii i Kamieni Jubilerskich Amberif (19–22 marca 2014 roku)*, red. K. Kluczajd, Toruń 2015, s. 17–33.

⁴² 29 sierpnia 1777 r., na wieczorze muzycznym w pałacu Czartoryskich w Puławach, otrzymał od Żydówki z Lubartowa (Lewartowa) podarunek (tuzin jedwabnych pończoch) „y przyjął go mile, iako z prosto-szczerego serca ofiarowany, co iey nawet przez Usta swoje oświadczył, a dla pamiątki, Jmie oney na tychże złotemi literami położyć kazał y uregalizował sownie, czego przyjąć wzbraniała się, y ledwo za usilnym Króla Jmci naleganiem przyjęła”. GW, nr 72, 6 września 1777 [29 sierpnia 1777], (Gratis). 31 sierpnia 1777 r. „Ofiarowała też iedna młoda Dzieweczka Królowi Jmci swoiey roboty z kwiatów zrobiony wieniec, przy prostym oświadczeniu wyrzeczonych słów: Proszę Waszcei: z wszelką przytomnością potym na pytania Pańskie odpowiadała, y znacznie udarowana odeszła”. GW, nr 72, 6 września 1777 [31 sierpnia 1777], (Gratis).

⁴³ GW, nr 86, 27 listopada 1781 [16 października 1781].

⁴⁴ F.W. [Chrystian Wilhelm Friese?], *Przyjęcie Nayiasniejszego Pana Stanisława Augusta*, s. 8 [21 lipca 1783].

⁴⁵ *Ibidem*, s. 9 [21 lipca 1783], inne prezenty zob. *ibidem*, s. 10 [21 lipca 1783].

⁴⁶ *Ibidem*, s. 13 [21 lipca 1783].

⁴⁷ *Ibidem*, s. 13 [21 lipca 1783].

⁴⁸ *Ibidem*, s. 13 [21 lipca 1783].

⁴⁹ *Ibidem*, s. 14 [21 lipca 1783].

⁵⁰ *Ibidem*, s. 14 [21 lipca 1783].

⁵¹ *Ibidem*, s. 15 [21 lipca 1783].

⁵² *Ibidem*, s. 17 [21 lipca 1783].

⁵³ *Ibidem*, s. 27 [22 lipca 1783].

⁵⁴ *Ibidem*, s. 33 [23 lipca 1783].

⁵⁵ *Ibidem*, s. 54–55 [25 lipca 1783].

⁵⁶ A.S. Naruszewicz, *Kantata w dzien inauguracyi statuy krola Jana III, dnia 14 września Roku 1788*, Warszawa 1788 (*Traduction Libre De La Cantate, Exécutede en Langue Polonoise À L'Inauguration De La Statue Du Roi Jean Sobieski*), s. 142 [23 marca 1787].

⁵⁷ *Ibidem*, s. 145 [23 marca 1787]; J.I. Kraszewski, *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w r. 1787. Podług listów Kazimierza Konstantego Hrabiego de Broel Platara, Starosty Inflantskiego*, Wilno 1860, s. 130 [24 marca 1787].

Oprawa artystyczna służyła gloryfikacji władcy, prezentowała jego chwałę, wchodząc w skład ceremoniału dworskiego i uświetniając uroczystości. Wśród elementów wykorzystywanych w budowaniu wizerunku monarchy można wyróżnić charakterystyczne dla całego okresu panowania symbole szeroko stosowane w dekoracjach: cyfra oraz herby króla i Rzeczypospolitej, Orły, oko Opatrzności Bożej, personifikacje Sławy (Famy), Pokoju i Sprawiedliwości, Opatrzności Bożej, sztuk i nauk (na przykład Matematyki, Architektury oraz rzek). Popularne były także odwołania nawiązujące do antyku – cesarza Oktawiana Augusta, Słońca, do Biblii – przede wszystkim do króla Salomona oraz do panteonu antycznych bogów: Cerery, Fortuny, Junony, Minerwy, Apolla, Jowisza, Marsa. Przedstawiano Geniuszy z gałązkami palmowymi, wieńcami laurowymi, a jako motyw dekoracyjny często umieszczano płonące znicze oraz wazy. Stanisław August miał się jawić jako mądry król, Ojciec Ojczyzny, spadkobierca Piastów, Jagiellonów i następnych królów, odnowiciel sztuk, nauk, przemysłu, handlu i rolnictwa, reformator, który ma uzdrowić kraj, zapewnić radość i szczęście obywatelom w swoim państwie.

GALA DAYS, OTHER ANNIVERSARIES AND OFFICIAL TRAVELS OF STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI (1764–1795)

Summary

More than thirty years of the reign of the last king of the Polish-Lithuanian Commonwealth was marked by many official events linked to lavish occasional presentations. Among the most important were the so-called Gala Days. The anniversaries of the ‘miraculous’ rescue of the king from the hands of the Bar Confederates, the Victory of Vienna, or the adoption of the Constitution of the 3rd of May were also celebrated. The ruler also made several dozen journeys of national, economic and political or sociable nature, during which he had the opportunity to visit various places connected with the history and development of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and to meet his subjects. His triumphal entries to the visited cities and his stays were organized in a ceremonial manner and were usually carried out according to a predetermined plan. Providing attractions for the king, the court and the guests generated costs and engaged a large group of people specialized in various fields. In addition to the artists and their projects, it was necessary to build machine-like structures, mount the appropriate lighting, install pyrotechnic materials, and provide accommodation and food for several hundred people. Most often, to mark the ceremony, triumphal gates (arches), obelisks (colossi and pyramids), fountains, pavilions and various buildings were erected, complemented by spectacular illuminations and fireworks. Gatherings were also enriched with occasional theatre and music performances, occasional poetry, songs and speeches. Usually, the artistic means were combined with a rich symbolic and ideological programme.

The present article includes descriptions of a few such celebrations. Among other things, the drawings by Wincenty Lesseur are mentioned, showing a tent (exhibited in Zapol) and its plan, the images of the personification of rivers as well as the hunting gazebo in Białowieża, etc. The author describes some of the schemes of those ceremonies, the most popular gifts offered and the most frequently used symbols in the decorations, which served as a glorification of the royal power and added splendour to the ceremony.

transl. Katarzyna Krzyżagórska-Pisarek